

Historische nota – Oyenbrugmolen.

1. De Oyenbrugmolen.

De eerste vermelding van de ‘molen van Oyenbrugge’ dateert uit 1397. Of deze vermelding ook handelt over de middeleeuwse voorganger van de huidige Oyenbrugmolen is van meet af aan onduidelijk. Het is immers niet de enige molen die door de verschillende geschiedkundige bronnen wordt aangehaald. Langsheen de loop van de voormalige Maalbeek hebben doorheen de geschiedenis een heel aantal watermolens bestaan waarvan de exacte ligging niet meer te achterhalen is. De exacte benaming van het middeleeuwse molentje dat eerder op de site van de Oyenbrugmolen lag kan daarom niet vastgelegd worden. Wel weten we met zekerheid dat het er was. Vandaag zijn immers nog steeds de restanten van de oude muren en funderingen van de middeleeuwse Oyenbrugmolen zichtbaar in de vorm van een klein gebouwtje, gekend als ‘bakhuis’ (bijlage 2).

Verschillende historische bronnen geven aan dat in het eerste kwart van 1600 de middeleeuwse voorganger van de Oyenbrugmolen werd opgegeven ten behoeve van een nieuwe graanmolen. De bouw van de nieuwe molen ging gepaard met belangrijke waterbouwkundige ingrepen die in deze periode aan de loop van de Maalbeek werden doorgevoerd. De voormalige Maalbeek werd door de aanleg van een maaldam hoger in de flank van de vallei gedwongen. Dit om een grotere valhoogte te bekomen waardoor men de nieuwe molen kon voorzien van een middenslagrad met een groter vermogen en rendement dan de oudere middeleeuwse molentjes die meestal met een onderslagrad werkten. Al in de oudste kaartboeken is de nieuwe maaldam en het verlaten Maalbeektracé duidelijk zichtbaar. De hedendaagse kadasterpercelen tonen nog steeds restanten van deze maaldam. Op al de geografische en kadastrale gegevens prijkt ook een merkwaardig gebouwtje van 5 bij 13 meter: het vult de afstand tussen de oude en de nieuwe Maalbeekbedding en is als het ware in de maaldam ingesneden (bijlagen 4, 5 en 6). Het betreft het oude molengebouw dat zijn functie is verloren. Een olieverfschilderij van Ernest Betygny uit 1938 toont de opgestuwde Maalbeek tussen de nieuwe en de oude molen. Een stuk van het oude gebouw is hierop nog zichtbaar (bijlage 7).

Doordat het tracé van de nieuwe Maalbeek parallel tegen de oude middeleeuwse weg kwam te liggen kon men niet anders dan de nieuwe molen op de weg zelf te bouwen. Op de Ferariskaart zien we dat de oude weg vlak voor de Oyenbrugmolen splitste in een tweesprong waarvan één arm langs de molen liep. In het binnengebied van de tweesprong lag een boomgaard (bijlage 4). Ook op de Kaart van Pop is dit perceel gekend als een boomgaard. Het aansluitende perceel langs de maalbeek werd opgetekend als een dreef met hof en koer (bijlage 6).

Van een verspreide, willekeurige inplanting van gebouwen evolueert de hoeve met molen langzaam tot een semi-gesloten hof. Bij deze nieuwe configuratie werd in de 2de helft van de 19de eeuw een grote schuur bijgebouwd. Deze schuur werd zodanig geplaatst dat de weg die langs de Oyenbrugmolen liep steeds meer de exclusieve toegang tot het erf van de Oyenbrugmolen vormde. Op het primitieve kadasterplan (bijlage 5) heet de weg "*Chemin du Pont Brulé*". Tot vandaag is de aanzet van deze weg, ooit met kasseien verhard, zichtbaar in het weiland gelegen tussen de Oyenbrugmolen en de Humbeeksesteenweg.

2. De ‘molenaars’ van Oyenbrug.

Tijdens de 17de eeuw volgen de molenaarsfamilies Segers en Geens elkaar op. Vermoedelijk huwde een dochter van Willem Geens met Francis Timmermans. Als gevolg hiervan waren Francis en Emiel Timmermans molenaars tot 1926. Voor 1834 stond ook Judocus Timmermans als molenaar bekend. Vanaf 30 augustus 1841 maalde Joannes Franciscus Timmermans-Mertens. Dezelfde Frans Timmermans was ook burgemeester van Grimbergen tussen 1850 en 1870. Op 11 juli 1892 erfte Emiel Timmermans de molen. Hij kreeg in 1899 een maalvergunning van de provincie Brabant: ...

“L'autorisation: 1° D'enlever complètement la zone hydroligue...3° De place une turbine sur un canal à établir à l'interieur de son moulin...». De watermolen, tot dan aangedreven door een waterwiel, werd omgebouwd en van een turbine voorzien. Op 12 januari 1926 verkoopt Judocus-Emilius-Leopoldus Timmermans de molen aan Jan-Leopold De Vleeschouwer (bijlage 9).

In 1938 en 1941 verliest de molen met hoeve grotendeels zijn landbouwgronden. De Belgische overheid beslist aan de overkant van de straat een militair vliegveld aan te leggen. In 1941 is de wijziging in de kadastrale gegevens definitief: *...” verandering van aard, door de bezettende macht in het vliegplein ingelijfd”* (bijlage 6).

In 1950 koopt de familie De Laet-Stevens de Oyenbrugmolen. Zij blijven er landbouwers en molenaars tot na 1960. De dochters Jeanne en Lucienne De Laet vertellen dat er nog geregeld gemalen werd. Jozef De Groef, schoonzoon, plette er nog haver tot 1964. De oude turbine schokt en schudt tot ze mogelijk vastloopt. Nadien wordt ze vergeten en slijt ze dicht onder dikke lagen slib.

In 1966 kopen Jacques Decupere en Alice Markarian de gebouwen. Zij verbouwen de molen tot een woning. Aanvankelijk verblijven ze er zelf enkel tijdens de wintermaanden. Later verhuren zij de Oyenbrugmolen gedurende het hele jaar. In de hete zomer van 1976 stortte de schuur in. Dit ten gevolge van de door de droogte gewijzigde draagkracht van de ondergrond. Het gebouw vertoonde voordien reeds ernstig scheuren tengevolge van ondergravingen aan de funderingen, uitgevoerd tijdens de Duitse bezetting in januari 1941, voor de aanleg van een afwateringsriool van het vliegveld (bijlage 10).

In 1977 worden Erik Van Hemelrijck en Linda De Wit eigenaars van de Oyenbrugmolen. Zij bewonen het molenaarshuis tot vandaag. In het karrenhuis en de koestallen werd een decoratier ingericht. In 1989 verhuisde deze activiteit naar een industrieel pand te Vilvoorde. De molen zelf werd aanvankelijk bewoond door de familie Cauwenberghs – Cellerier, later De Vries, De Wit, Van Hemelrijck - Tanghe. In 1984 werd de maatschappelijke zetel van Decor Oyenbrug bvba ondergebracht in de Oyenbrugmolen. In het molengebouw waren het kantoor, ontvangst- en vergaderruimten en de kantine van het bedrijf ingericht. Sinds 2003 is de molen terug bewoond door Lizelotte Van Hemelrijck, Bas Vandenbranden en hun kinderen, Felix en Tober.

3. De huidige maalinrichting: de Girardturbine.

Dit deel van de nota is opgemaakt aan de hand van gegevens die bleken uit demontage inspectie van de Girardturbine, archiefonderzoek, verbale getuigenissen van voormalige bewoners en deskundigen, literatuur ter zake. Het wil de geschiedenis verhalen van de moleninstallatie van de Oyenbrugmolen en waar mogelijk de motivatie en uitvoeringskeuzes van de voormalige molenaars toelichten.

Vermoedelijk bouwt Filip-René van Oyenbrugge rond 1600 een nieuwe graanmolen op het hergraven tracé van de Maalbeek. Het verval is aanzienlijk opgedreven zodat een middenslagrad gemonteerd kan worden. Uit de inspectie weten wij dat de maaldammen, maalschuifbodem en molenverlaatbodem uit deze periode vrij goed en volledig bewaard zijn. De stuwen zijn niet meer aanwezig. De schuiven in blauwe hardsteen zijn nog gedeeltelijk aanwezig. De dwarsbalk met de optrekmechanismen is verdwenen. De Atlas der Waterwegen uit 1877 (bijlage 11) vermeld: *“Roue de côté à augets ayant 4m60 de diamètre. Chute maximum 274cm”*. Verder is de maalschuif 86cm en het molenverlaat 160cm breed. De gegevens uit het archief komen overeen met de bestaande installatie. Allicht is het waterrad in de loop van 300 jaar meerdere malen vervangen, uit noodzaak of op zoek naar een type met groter rendement: het bleef zoeken naar de best rendabele energieomvormer.

Uit de notulen van de bestendige deputatie van de Provincie Brabant van 22 juli 1899 (bijlage 12) blijkt dat de toenmalige molenaar toestemming kreeg om het waterrad te verwijderen en een turbine te installeren in een kanaal binnen zijn molen. Enkele maten worden in de vergunning aangehaald:

hoogte van de turbine 21cm, diameter 168cm. De turbine moet geplaatst worden op 105cm onder de drempel van het molenverlaat, hetzij 270cm onder de drempel van de molendeur die uitgang geeft op het dienstbrugje. De montageplaat, de eigenlijke drager van het geheel, waarop de muren van de turbineput zijn opgemetseld werden uitgevoerd volgens de in de vergunning gestelde maatvoering. Alleen de diameter van de turbine blijkt af te wijken van de voorziene maten in de vergunning. De montageplaat van de molen betreft een vierkante gietijzeren bak van 3cm dik die 2m bij 2m meet en in het midden is voorzien van een ronde opening van 148cm. De onderliggende rotor heeft onderaan een diameter van 154cm, dit is 6cm meer dan de opening in de montageplaat. Aangezien het onmogelijk is de montageplaat te demonteren zonder grote delen van de bovenliggende muren te slopen kan de rotor enkel uitgenomen worden door middel van zware beschadigingen aan dit onderdeel. Zelfs deze rotor kan slechts via het uitstroomkanaal gedemonteerd worden. De maat van de rotor zoals beschreven in de vergunning is zelfs 168 cm. De turbineput is niet berekend op een zo grote rotor. Is deze maat fout opgegeven in de vergunning? Nam de vergunning foutieve gegevens uit de aanvraag over? Is het plan van de aanvrager Emiel Timmermans tussen aanvraag en uitvoering veranderd? Wat juist de oorzaak was van dit verschil tussen ontwerp en realisatie is ongeweten.

Na verder onderzoek van de bestaande Girardturbine blijken nog enkele zaken eigenaardig uitgevoerd te zijn:

- De rotor sluit niet aan bij de maatvoering van de bovenliggende stator. Voor een optimale werking van het geheel is dit nochtans noodzakelijk.
- Ook de spillagering van de hoofdas op de bodem van de turbineput is problematisch. De gebrekkige lagering van de hoofdas is waarschijnlijk reeds bij de plaatsing opgevangen door een buslagering in de hals van de turbineklok. Deze onconventionele 3-voudige lagering staat een optimale werking van de turbine in de weg.
- Een turbineregeling door middel van 2 conische rollen was gebruikelijk bij de vroege Fontaines- en Girardturbines. Bij dit exemplaar werd deze opstelling aangepast naar een debietregeling met 4 conische rollen. Deze aanpassing was niet in de oorspronkelijke gietvorm voorzien. Er zijn dus na het gieten 2 stangen met houders voor de 2 bijkomende rollen toegevoegd. Deze verbetering van de regeling wordt beschreven in de publicatie "Les turbines" van Gérard Lavergne" uit 1898 (bijlage 13). Om het stoten van het water, veroorzaakt door de 2-ledige afdekken van de instroom, te verminderen werd het afdekken verdubbeld waardoor men de hinder halveerde. Deze aanpassing is dus een latere aanpassing aan de bestaande turbine geweest.
- De vloer van de turbineput werd ooit opgehoogd. De stator werd 16 cm hoger geplaatst waardoor de rotor hoger boven het achterwater kon draaien. Het is niet duidelijk wanneer deze aanpassing gebeurde, noch waarom de turbine niet van bij de aanvang op het juiste niveau werd ingebouwd.

Na materiaaltechnisch onderzoek bleken er opmerkelijke verschillen te bestaan tussen de verschillende onderdelen van de turbine. De turbine is samengesteld uit onderdelen die niet van dezelfde periode dateren. De kwaliteit van het gietijzer van de stator is merklijk slechter dan die van de rotor. Dit is duidelijk af te leiden uit de zware beschadigingen en herhaalde herstellingen die aan de stator merkbaar zijn. De rotor daarentegen verkeert in quasi perfecte staat. Waarschijnlijk is de stator ouder dan de rotor?

Uit bovenstaande vaststellingen menen we te kunnen afleiden dat de in 1899 geplaatste turbine werd samengesteld uit nieuw vervaardigde onderdelen enerzijds en anderzijds ook een aantal recuperatiestukken van één of meerdere occasionele Girardturbines. Deze recuperatiestukken werden hetzij voor de plaatsing in de Oyenbrugmolen, hetzij na ingebruikname van de maalinstallatie her en der aangepast en bijgeschaafd. Waarschijnlijk heeft het geheel niet altijd naar behoren gefunctioneerd. Deze aanname kan ondersteund worden door onderstaande paragraaf.

In het archief van de Provincie vinden wij in het jaar 1899 (bijlage 14) vijf vergunde aanvragen van moleneigenaars die hun maalinstallatie willen verbeteren. Door de industriële revolutie is de vraag naar energie op dat moment immers erg groot. In concurrentie met brandstofmotoren gaan de molenaars op zoek naar een groter rendement. Nieuwe technieken moeten het opwekken van energie uit de waterstroom optimaliseren. Onder de vijf vergunde aanvragen zat ook die van Emiel Timmermans van de Oyenbrugmolen te Grimbergen, die toelating vroeg om een waterwiel te vervangen door een turbine. Weduwe Vanham uit Sint Pieters Leeuw, kreeg de toestemming om een Girardturbine te vervangen door een Phoenix-turbine. Op het moment dat Emiel Timmermans in 1899 zijn turbine plaatst zijn de vernieuwingen van Louis-Dominique Girard (1815-1871) reeds achterhaald. Nieuwe, gebruiksvriendelijkere turbintypes met een beter rendement veroveren volop de markt. Over de verwijderde Girardturbine uit Sint Pieters Leeuw is weinig bekend. De Phoenix-turbine, die in de plaats kwam is in de vergunning wel beschreven. De installatie is er veel groter dan in Grimbergen, allicht was het debiet van de Zenne toen ook al groter dan dat van de Maalbeek. De vernieuwde installatie te Sint Pieters Leeuw had dus aanzienlijk meer vermogen dan die op de Maalbeek. Niets zegt dat de uitgebroken Girardturbine uit Sint Pieters Leeuw daadwerkelijk gerecupereerd werd in de Oyenbrugmolen. Bovenstaande wijst wel op een tendens. De fabriek van Vanham investeert naar behoefte in een nieuwe machine. In Grimbergen draaiden op dezelfde Maalbeek reeds 5 waterwielen. Op het einde van de negentiende eeuw was er weinig andere dan agrarische economische activiteit. Emiel Timmermans deed in 1899 naar alle proportie een enorme investering, hij installeert een turbine, zij het een gereviseerde tweedehandse, met de bedoeling zijn Oyenbrugmolen te moderniseren..

4. Bestaande beekprofiel.

In 1990 werden binnen het kader van de procedure dringende instandhoudingswerken de oevers van de Oyenbrugmolen hersteld. Heel wat puin van de oude muren, samen met ander afval en slib liggen opgestapeld achter de molen. Op 58m voorbij het molenvlaar is op last van de Provincie een eerste houten stuwtje opgericht. Dit stuwt het water op de maalbeek ca 40cm omhoog. Op 67m staat een soortgelijk stuwtje dat iets minder invloed heeft op de maalsite. Door deze obstructies in de waterstroom staat het achterwater van de Oyenbrugmolen ca 50cm te hoog. De stuwtjes en het afval dienen geruimd te worden zodat de waterstroom ongeremd kan afvloeien (bijlage 15).